

The background is a reproduction of a Roman fresco, likely from the Villa of the Papyri in Herculaneum. It depicts a religious or domestic scene with three figures. A central figure, possibly a woman, is seated and shown from the waist up, looking upwards with an open mouth. A white circle is drawn around her head and shoulders. Behind her, another figure is partially visible, holding a bowl. To the right, a third figure, possibly a man, stands looking towards the central figure. The fresco is aged and shows signs of wear and cracking.

MICHAEL SOMMER

TAJNÝ ŽIVOT ŘÍMANŮ

STARÝ ŘÍM, JAK HO NEZNÁTE

VYŠEHRAĐ

Tajný život Římanů

Starý Řím, jak ho neznáte

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Michael Sommer

Tajný život Římanů / Starý Řím, jak ho neznáte – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

MICHAEL SOMMER

TAJNÝ ŽIVOT
ŘÍMANŮ

MICHAEL SOMMER

TAJNÝ ŽIVOT
ŘÍMANŮ

VYŠEHRAĐ

Chcete, aby příběh této skvělé knihy pokračoval
i potom, co ji dočtete? Tak ji pusťte dál do světa!

Vše potřebné se dozvíte na www.restorio.cz.

Albatros Media podporuje udržitelný rozvoj, který vrací použitým
věcem smysl. On-line antikvariát Restorio vaše knihy odkoupí
a zaplatí vám ihned – nečekáte, až se prodají. Získané peníze
si můžete nechat, nebo si vyberete charitu, kterou jimi podpoříte.

V tom případě navýší Restorio částku o 20 %.

Michael Sommer
Dark Rome. Das geheime Leben der Römer

© Verlag C.H.Beck oHG, München 2022
Translation © Aleš Valenta, 2025

ISBN tištěné verze 978-80-267-3143-6
ISBN e-knihy 978-80-267-3150-4 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3153-5 (1. zveřejnění, 2025) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3154-2 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

OBSAH

Mystérium. Nejbližší cizina.	11
--------------------------------------	----

I. SECRETUM

O ZAVŘENÝCH DVEŘÍCH A TAJNÝCH MÍSTECH	19
--	----

Nebyl tam žádný nočník	19
Domus	23
Závora dveří zapadla	27
Ve vstupních jícních Orku	32

II. POSTELOVÉ HISTORKY

O CÍSAŘÍCH A KURTIZÁNÁCH	37
---------------------------------------	----

Manželské povinnosti	37
„Na sta je způsobů lásky“	42
Po hlavě do rozkoší.	44
Probos mores docili iuventae	46
Raději bych byl otcem Foibiným	49
Úcta a věrnost.	52
Čerstvá znamení vášně	54
Thymelé má velký zadek	57
Krásný jako Dionýsos	62

III. ZPRÁVY Z TEMNOTY

O TAJNÝCH SPISECH

A ZAKÁZANÝCH KNIHÁCH 67

Tajné dějiny	67
... a je rozpolcen.	70
Na nekonečné cestě	72
Knihy na indexu	75
Enigma.	78

IV. VE SLUŽBÁCH JEHO VÝSOSTI

O ŠPIÓNECH

A ZÁZRAČNÝCH ZBRANÍCH. 81

Punská věrnost	81
Říše vrací úder	84
Cursus publicus.	87
Oči a uši	90
Pestilens genus	95
Briareovy stroje	100

V. ZAKÁZANÉ LÁTKY

O TRAVIČKÁCH

A OBCHODNÍCÍCH S DROGAMI. 106

Paranoia	106
Umírat v bolestech	109
Vestigia veneni	113
Žij, jako by ses nacházel na nějakém vršku	117
Obchodníci a mastičkáři	120

VI. „KÉŽ PRISCILLA ZAHYNE“

O ČERNÉ MAGII

A PODIVUHODNÝCH PROMĚNÁCH . . . 124

Svážu tě	124
Ani vypovídat, ani vyzrazovat	130
Musíte je předat do rukou spravedlnosti	135
Mendacium et fabula	138
Apuleius je kouzelník	142
Prohnaná znalkyně černých umění	145
Proměny	148
Tento muž, páni senátoři	152

VII. UTAJENÍ KUMPÁNI

O SPIKNUTÍCH

A TAJNÝCH LÓŽÍCH 156

Jaký to umělec	156
Pomoci vyčerpanému státu	160
Tak probuďte se!	163
Quousque tandem, Catilina?	169
Březnové idy.	173
Pythagoricus et magus.	180
Žádného člověka za pána	186

VIII. NABÍDKY, KTERÉ SE NEODMÍTÁJÍ

O KORUPCI

A ORGANIZOVANÉM ZLOČINU 191

Nebylo špatnosti, které by se nedopustil	191
Mučení a ponížení	195
Moc peněz.	200
Inter arma enim silent leges.	203
Níká	206

IX. VINA A HŘÍCH
O FALEŠNÝCH HRÁČÍCH
A ÚKLADNÝCH VRAŽDÁCH 210

Místo činu: Palatin.	210
Žil jsem pouhých třicet let	213
Co ještě chcete?.	217
Zakusit trochu bolesti	220

X. UTAJENÉ KULTY
O MYSTÉRIÍCH
A TAJNÝCH RITUÁLECH 227

Roztřeseně a bázlivě	227
Nikdo je nikdy nesmí zranit	231
Doupě zkázonosných svodů.	236
Ten, který vše ukáže	240
Jako flétna.	243
Epilog	247
Časová tabulka	251
Použité zkratky.	257
Bibliografie	258
Redakční poznámka	269
České překlady české překlady antických děl zmíněných nebo citovaných v textu	270
Rejstřík	273

MYSTÉRIUM NEJBLIŽŠÍ CIZINA

Jeden ze sedmi římských pahorků se nazývá Aventin. Kde se v antice shromažďovala chudina, je dnes elegantní obytná čtvrť, v níž jsou poklidné ulice lemovány nádhernými vilami. Poslední domovní číslo na ulici Via Santa Sabina patří kostelu, zasvěcenému svaté Marii del Priorato. Klasicistní svatostánek, na němž lze ještě zaznamenat stopy rokoka, je na celém světě jedinou stavbou postavenou podle plánů Giovanniho Battisty Piranesiho. Architekt a mědirytec, který věnoval celý život klasické architektuře Říma, jež si zvolil za svůj domov, je tu také pohřben.

Název kostela je odvozen od priorátu suverénního maltézskeho řádu, který se nachází hned vedle. Katolický rytířský řád, pozůstatek křížových výprav, spravuje z velkého komplexu na Aventinu své rozsáhlé nemovitosti roztroušené po celém světě. Turistickou atrakcí není však ani Piranesiho kostel, ani priorát, ačkoli by si to obě stavby svrchovanou měrou zasloužily, nýbrž brána, za níž leží pozemek priorátu, respektive přesněji řečeno klíčová dírka v této bráně. Ne že by se snad mohl člověk skrze Buco della Serratura dell'Ordine di Malta, nazývanou také „Svatá klíčová dírka“, podívat na pozemky maltézskeho řádu. Ba ani o (co možná utajovaném) počínání řádových rytířů se nic nedozví ten, kdo se postaví do fronty zvědavců. Nikoli, jde o něco jiného. Klíčová dírka nabízí snad nejkrásnější pohled na kupoli chrámu svatého Petra, která je odtud vzdálená asi kilometr a půl vzdušnou čarou. Jako by se nejsvětější kostel katolické- ho křesťanstva tyčil přímo na konci pečlivě zastřižené aleje vavřínů.

Už v dětství se učíme, že klíčovou dírkou se nemáme dívat, stejně jako se nesluší poslouchat za dveřmi. Přesto právě tohle je smyslem této knihy: nahlédnout klíčovou dírkou do starého Říma a zjistit, co se tam skrývá a odehrává.

Následujících deset kapitol chce probudit nadšení pro zakázané světy za portály a zdmi, v podzemí a v utajení. Tedy pro onen Řím, který nechtěl být viděn a slyšen, přesto ale po sobě zanechal stopy, jež dokážeme s pomocí metod moderní vědy temnotě vyrvat.

Cesta tajemným Římem začíná na rozhraní mezi soukromým a veřejným, tedy tam, kam už každý nemá přístup a kde začíná to, co se skrývá před zraky veřejnosti (kapitola I). Řekové a Římané byli vůbec první, kteří tuto hranici ostře narýsovali. Nevynalezli ovšem skrytost, ale naopak veřejnost, která se ke všemu, co se odehrává v utajení, staví s patřičnou dávkou skepse. V tomto ohledu byli Římané ještě o něco důslednější než Řekové. Je to patrné z toho, jak tvrdě republika postupovala proti mystériím, importu z Řecka, který byl od 2. století před n. l. ve městě nad Tiberou stále oblíbenější, od počátku však narážel na hněv úřadů (kapitola X). O tomtéž svědčí záplava zákonů, jimiž se stát pokoušel zarazit zločinnost, která se chystala v utajení (kapitola IX).

Při bližším pohledu se ukazuje, že hranici mezi soukromým a veřejným, utajeným a zjevným chápali Římané jinak než lidé v moderní době, a to do jisté míry způsobem nám cizím. V Německu je samozřejmé, ba je to považováno za pilíř demokracie, že spolkový sněm a všechny ostatní parlamenty jednají veřejně. V římské republice byl senát, v němž padala rozhodnutí, která se zásadně dotýkala života všech občanů, pánským klubem, rokujícím s přísným vyloučením veřejnosti. A zatímco senát jednal v utajení, neshledávali Římané ani Římanky nic pohoršlivého na tom, odbývat své fyzické potřeby před očima všech, v důvěrném kruhu veřejných latrín.

Z našeho hlediska je také nepochopitelné, že lidé, kteří se stali obětí trestných činů, je museli vyšetřovat na vlastní pěst a takto to, co se odehrávalo ve skrytosti, odhalit veřejnosti. Státní zastupitelství,

Buco della Serratura dell'Ordine di Malta: Kdo se podívá Svatou klíčovou dírkou, má před sebou Vatikán jako na dlani. Zdroj: www.shutterstock.com

kteří to za nás obstarává dnes, totiž neexistovalo a teprve krok za krokem se v římské právní praxi prosazovala zásada, že se na vyšetřování těžkých kriminálních případů nasazovali úředníci. Mnohé, co dnes zajišťuje stát, bylo v antických společnostech soukromou záležitostí. A naopak se v době římského císařství stát, zastupovaný armádou, stále znovu pokoušel převzít do svého monopolu zbrojní výrobu, která je dnes téměř všude záležitostí soukromého sektoru (kapitola IV).

Doslova matoucí jsou hranice u tématu sexuality (kapitola II). Kdo se dnes prochází Pompeji, necháváje na sebe působit luxusní villu Oplontis, nebo podnikne obhlídku po Národním muzeu v Neapoli, doslova zakopává o dráždivě působící obrazy, na nichž jsou vyobrazeny páry ve všech možných i nemožných pozicích při pohlavním styku. Římsští básníci Catullus a Ovidius byli právě takovými mistry lascivnosti jako nesčetní a bezejmenní autoři nástěnných kreseb Pompejí a Herculanea. Současně však Římané cudně zahalovali své ložnice, v nichž se muž a žena věnovali té nejkrásnější podružné činnosti života. Římské manželské páry, zvláště z vyšší společnosti, o svém milostném životě cudně mlčely, přičemž mladé dívky, když ve čtrnácti letech uzavíraly svazek na celý život, bývaly sexuálně naprosto nezkušené.

Stejně jako moderní společnosti sužovala i Římany kriminalita, která se maskovala pod pláštíkem utajených jednání (kapitola V a IX). Traviči, sérioví vrazi, podvodníci, žháři, penězoměnci, vyděrači, lupičské bandy – ti všichni provozovali svoje nekalé řemeslo v ilegilitě. Společnost reagovala tím, že proti právu silnějšího nasazovala zákon. Ovšem stát, v jehož ruku dnes spočívá mocenský monopol, a tudíž prosazování práva a zákona, takříkajíc hasil, co hořelo, i když v císařské době a zvláště v pozdní antice existovala tendence rozšiřovat působnost státu do stále nových oblastí. Skoro úplně chyběly bezpečnostní orgány, především policie. A armáda, do jejíž sféry spadala i vnitřní bezpečnost, byla povšechně tímto úkolem přetížena. Přitom však to byli nezřídka vojáci, kteří civilisty týrali bezmála jako zločinci.

Jak je možné, že se v takových podmínkách společnost úplně nezhroutila? Bylo to dáno tím, že v ní působily vnitřní síly, které v mnoha ohledech vyvažovaly absenci státního mocenského monopolu, především rodina, patronát a klientela. Velkokorysí soukromí dobrodinci rozdávali širokým masám potraviny a oblečení a pořádali velkolepá představení typu gladiátorských her. A pak tu působila křesťanská církev se svou organizací, jež bránila rozkladu a zaplňovala vakuum, jež se vytvářelo v místech, kde se moderní stát stará o vše možné: bezpečnost, základní životní potřeby, infrastrukturu. Ještě i dnes existují státy ve Střední a Přední Asii, v Africe či na Balkáně, které jsou slabé nebo se přetahují o vliv s konkurenčními společenskými systémy, jako jsou kmeny a klany. Dokonce i v jižní Itálii poskytují velkorodiny bezpečnost tam, kde stát selhává. Mnohé struktury římské společnosti skutečně připomínají mafii, s tím rozdílem, že ovšem nekonkurovaly mocenskému monopolu státu, tak jako dnešní organizovaná kriminalita, nýbrž působily tam, kde si stát sám žádné úkoly nekladl (kapitola VIII).

Přesto byl stát i v antickém Římě dostatečně silný, aby se vzeprl pokusům o rozvrat úředních struktur korupcí. Již za republiky se vytvořily zákonné prostředky proti zneužívání státní moci, především tam, kde úředníci bezostyšně zneužívali svou moc v provinciích k vlastnímu obohacení. Římské vládnoucí vrstvě se podařilo za krize vyvolané Catilinou zachránit republiku proti pokusu jednotlivce strhnout násilím moc na sebe. V roce 63 před n. l. zachránil Cicero, jsa přitom téměř osamocen, republiku proti tajnému spiknutí jednoho pobloudilého aristokrata. V roce 44 před n. l. se pokusili političtí amatéři v tajném spiknutí vymanit republiku ze sevření faktického monarchy Caesara. Nic nedokládá politické zmatky lépe než ironie, že obránci republiky se sotva dvacet let po Ciceronově vítězství nad Catilinou museli sami uchýlit do ilegality (kapitola VII).

Zvyšující se počet politických spiknutí na konci republiky a za římského císařství je charakteristickým rysem doby. Jsou symptomem ztráty kontroly, kterou senátorská elita utrpěla v průběhu několika málo desetiletí. Z vládců republiky, kteří svou vůli diktovali

panovníkům a celým národům, se od Augustových časů stávali pouzí statisté, z nichž si císařové vybírali svůj vyšší správní personál. Přitom žít v okolí císařů jako Caligula či Domitianus mohlo být životu nebezpečné. Člověk se ještě ani nerozkoukal a ocitl se na listině smrti nebo dostal od přátelsky vystupujícího centuriona příkaz přerézat si žíly. Ve snaze obnovit kontrolu sahaly oběti k jedinému prostředku, jenž jim zbýval: potají připravovaly spiknutí, kuly vražedné plány a vařily jedy, aby tyranům pomohly na onen svět. Často se to podařilo, jindy však se tamtéž odebrali sami spiklenci.

Ztrátu kontroly však zažívali nejen velcí páni v senátě, nýbrž stále častěji se týkala i prostých lidí. Za situace, kdy chyběl vědecký obraz světa, jakož i pečovatelský stát, si často nedokázali pomoci jinak než tím, že hledali útočiště u vyšších mocností. Jelikož bohové se často jevíli příliš vzdálenými a nedosažitelnými, vybírali si za partnery k rozhovoru nezřídka bytosti typu démonů či duchů zemřelých, odříkávali kouzelná slůvka anebo připravovali magické nápoje (kapitola VI). Vykoupení a tím jistou míru kontroly slibovala ale také mysteriózní náboženství, jejichž stoupenci museli absolvovat iniciační rituál, aby získali status zasvěcenců (kapitola X). Veřejnosti zůstalo utajeno, co se odehrávalo za zdmi svatyní, jako byl Démétrin chrám v Eleusíně. Antické náboženství tím překročilo hranice směrem k vytváření společenství a nastoupilo tak cestu, na které pokračovalo – částečně z ilegality – důsledně křesťanství.

Oblast tajemna, mystéria, je dnes součástí světových dějin, jež se kdysi označovala „klasický starověk“. Antika se svou historií a kulturou byla ve školních osnovách do značné míry potlačena, takže kdo nestuduje některý z klasických jazyků, má sotva naději, že přijde do styku se světem starých Řeků a Římanů jinak než jen povrchně. Je to škoda, neboť s antickým Středomořím se z našeho zorného úhlu vytratila nejen v mnoha ohledech jedinečná dvojí civilizace, vytvářející po staletí zásadní referenční bod pro myšlení a vnímání vzdělanců, nýbrž také nejmenší společný historický a kulturní jmenovatel, na němž se zřejmě může dodnes shodnout Evropa, která je jinak ve všech ohledech tak rozmanitá.

Klasický filolog Uvo Hölscher se proslavil výrokem, že antika je pro nás „nejbližší cizinou“. Cizinou, protože se skutečnost, v níž Řekové a Římané žili, od našeho světa fundamentálně odlišuje. Zároveň však relativně blízká, jelikož je – na rozdíl od minulosti Indie, Číny, Persie, nebo dokonce starých amerických kultur či subsaharské Afriky – s naší přítomností propojena dvěma tisíci let intenzivní recepce a kromě toho do ní můžeme dosti snadno proniknout studiem dvou jazyků, které jsou nám relativně značně přístupné.

Před dobrými padesáti lety zveřejnil historik antiky Christian Meier stať s názvem „K čemu jsou nám ještě dnes dějiny starověku?“, v níž dokazoval, že teprve na základě toho, co víme o této naší nejbližší cizině, dokážeme pochopit mnohé z naší vlastní skutečnosti. V antice jsme se sami všude setkávali s „jinou možností“, to znamená, že v Řecku a Římě stále znovu zakopáváme v nejrůznějších, dílem embryonálních, dílem také zcela cize vypadajících formách o věci známé. Bez možnosti přijmout toto zásadně odlišné, ale přesto s naší skutečností dosud těsně propojené hledisko a mít tak možnost modernu pozorovat takříkajíc zpovzdálí, nejsme vůbec schopni pochopit, čím je naše vlastní epocha zvláštní. Meierova formulace zněla: Kdo zná jen novověk, „stojí v dějinách pouze na jedné noze“.

V dnešní době se klade Meierova otázka po smyslu antiky znovu. Tenkrát to byl duch roku 1968, který chtěl nejen vymést ztuchlinu tisíce let, ale také skoncovat s domněle přežilými vzdělávacími ideály. Dnes už neexistuje klasický kánon, jež by bylo potřeba obhajovat proti ekonomistickému myšlení na bázi užitku zprava a proti levicové, identitárně orientované zběsilosti, která podezřívá z rasismu veškeré historické dědictví Evropy. Dnes je už sotva možné prosadit takové pojetí, jež by začlenilo antiku do učebních osnov a divadelního repertoáru proto, že by byla vzorem pro naši skutečnost. Avšak klíčové Meierovo tvrzení, že kdo o skutečnosti není schopen přemýšlet z jiného konce dějinného kontinua, ten ji nepochopí, na své aktuálnosti nic neztratilo. Řecko-římská antika je laboratoř, kde se senzačně tvůrčím způsobem experimentovalo s tím, co je historicky možné.

V následujících kapitolách by autor rád předal něco z této experimentátorské radosti modernímu čtenáři. Klíčová dírka nám umožní nahlédnout do nejtajemnějších, skrytých, v podzemí se odehrávajících dějů antiky. Tak jako se světlo, zachycené kamerou, promítá na matnici, vzniká z perspektivy klíčové dírky obraz epochy, v němž dostává blízké a cizí přesné obrysy. A tak jako ve skutečnosti není eleusínský chrám ohrazen zdí, nýbrž lidstvo venku je omezeno svým věděním, tak také my vezíme ve zdech našich zkušeností, zvyků a myšlenkových schémat. A to do té doby, než se odvážíme z našeho světa vykročit. Nechte se tedy zasvětit do tajemství římské antiky!

I. SECRETUM

O ZAVŘENÝCH DVEŘÍCH A TAJNÝCH MÍSTECH

Secretum znamená latinsky „tajemství“. Toto substantivum je neutrem participia perfekta pasiva slovesa *secernere*, které značí tolik co „odlišit“, „vydělit“, „dělit“. *Secretum* je něco, co se liší, co je oddělené. Ale od čeho? Může znamenat odloučenost, osamocenost, vztahovat se k místům, jež jsou vzdálena od oživených veřejných prostor, anebo může znamenat tajnost či tajemství. *Secretum* také obnáší něco, co se vymyká viditelnosti. *Secretum* bylo pro Římany vše, co se odehrávalo v utajení, za zámkem či závorou, v domech či hlavách. Na uchránění *secreta* se často muselo vynakládat mnoho peněz. Lidé věřili na tajné posly, tajemná písmena, na propuštěnce a otroky vázané mlčenlivostí; jejich mlčení si možná pojišťovali i tím, že jim vyřízli jazyk. *Secreta* byla však také místa, která ležela daleko od všedního dne lidí: ztracená místa, *lost places*, na kterých si případně dávali dostaveníčko duchové mrtvých.

Nebyl tam žádný nočník

Kniha, která se zabývá tajemnem v římském světě, musí začít u otázky, kde končí veřejný prostor a kde začíná to, co je z něj vyčleněno a často má také před ním zůstat skryto. Veřejnému je odňato soukromé, a také naše slovo „privátní“ pochází z latiny. Adjektivum *privatus* se významově téměř úplně shoduje se *secretus*. Značí právě

tak „oddělený“, ale nikoli všeobecně, nýbrž ve specifickém smyslu: toho, co je odděleno od veřejného, náleží do privátní sféry.

Oddělení veřejného a soukromého prostoru je méně samozřejmé, než by se mohlo zdát. Ještě ve starém Egyptě a Přední Asii ho lidé skoro vůbec neznali. Tam, kde se žilo, rozhodovalo příbuzenství: rodiny, klany a kmeny bydlely pohromadě, celé městské čtvrti patřily do společného vlastnictví velkorodin, jejichž příslušníci do domů volně vstupovali, respektive je opouštěli. Sotva existovala možnost úniku, stažení se do soukromé sféry, skryté před rozsáhlým příbuzenstvím. Stinnou stránkou solidárních rodinných svazků byla neustálá sociální kontrola.

Pokud však perspektivu obrátíme, zjistíme, že ani veřejný prostor neexistoval. Vše bylo takříkajíc soukromé, jelikož abstraktní představa o společenském bytí, či dokonce státu, byla starým orientálním společností cizí. Dokonce i velké instituce, jejichž zdaleka viditelné budovy se tyčily nad městem a z nichž byly později ovládány celé říše – paláce a chrámy –, náležely do soukromé sféry vládce města či krále, respektive jeho rodinných příslušníků, nebo dokonce boha.

Proto se rovnalo revoluci, když kolem roku 700 před n. l. začali Řekové ve svých městech vytvářet prostory, které patřily všem. Ulice, divadla, chrámy, veřejné budovy tu byly pro všechny, pro městskou obec, *polis*, jež nepatřila králi či bohu, nýbrž byla chápána jako úhrn vlastních občanů. Pojem „občan“, to znamená nikoli poddaný, ale suverénní nositel a podílník obce, představoval radikální novátorskou myšlenku. Občanské právo mělo patrně ze všech politických vynálezů klasické antiky nejpronikavější a nejtrvalejší vliv. Naše demokracie by byla bez tohoto fundamentálního konceptu naprosto nemyslitelná.

Občané potřebují místo, kde by mohli vykonávat své občanské právo. U starých Řeků byla tímto prostorem agora, tržiště, na němž rolníci prodávali své zboží a kde obyvatelé města vyřizovali své záležitosti, kde se odbývala soudní jednání a kde se uzavíraly obchody. Ale nejen to. Na agoře stály také úřední budovy magistrátu a slavily se zde svátky, při nichž *polis* stvrzovala v každoročním rytmu svou

identitu. Především tam se odehrávala – rozhodně to platí pro ranou fázi vývoje měst – lidová shromáždění. Tam se občané setkávali ve své funkci suveréna, aby rozhodovali o zákonech, obsazení úřadů, válce a míru, zkrátka o osudu své obce.

Jelikož *polis* a její občané byli jedno a totéž, vyznačovala se veškerá politika v antickém Řecku výrazným totalitárním charakterem. Soudci, členové rad a mnozí úředníci byli vybíráni losováním, svátky se hradily z příspěvků občanů, kteří se sami starali o výzbroj těžce ozbrojené milice – hoplītů, a dokonce i válečné loďstvo bylo financováno a vyzbrojováno soukromníky. Žádný občan se nemohl vyvázat z povinností, jež mu obec uložila. Přesto existoval prostor, kam se člověk mohl stáhnout, být i tam jen podmíněně; ve svém domě, řecky *oikos*, byl občan členem rodiny. Role všech členů domácnosti se změnily, jakmile za nimi zaklaply domovní dveře.

Řecký dům se vůči vnějšímu světu uzavíral téměř hermeticky, jako by tak chtěl zdůraznit soukromý ráz jím obsazeného prostoru. Části jednopatrových či dvoupatrových budov se seskupovaly kolem vnitřního dvora, do něhož se z ulice vstupovalo úzkým vchodem. Domy, nemající skoro žádná okna ani ozdoby, činily zvenčí dojem nepřístupnosti. Římané převzali od Řeků v modifikované podobě nejen tento typ domu, nýbrž také agoru, jež se u nich nazývala „forum“, jakož i koncept veřejného a soukromého prostoru. Tento kulturní přenos zajišťovaly řecké osady, které od 8. století před n. l. vyrůstaly v jižní Itálii jako houby po dešti. Tam, takříkajíc na panenské půdě, si Řekové poprvé vyzkoušeli leccos nového. Jedno z nejstarších řeckých tržišť se nacházelo ve městě Selínus na Sicílii; řeckoitalští myslitelé, jako například Empedoklés pocházející z Akragantu na Sicílii a Parmenidés z Eley v Kampánii byli v 6. a na počátku 5. století před n. l. průkopníky řecké filosofie. Mnoho nového vyzařovalo zpět do řecké vlasti, leccos však také na sever, směrem k Římu, kde se řecké a italské prolínalo zvláště intenzivně a pro budoucnost významně. Ještě před Římany bydleli krásní a bohatí na úpatí Vesuvu, v Pompejích, v domech, které se velice blížily řeckému vkusu a stylu, pokud se týkalo bydlení a vybavení domácnosti.

V Římě představovalo veřejný prostor par excellence *forum*, jež se nacházelo v údolí mezi kopci Kapitol, Palatin a Esquilin. Tam se odehrávalo doslova a do písmene všechno *coram publico*: shromáždění sněmů (*comitia*), soudní jednání pod širým nebem a později v bazilikách zřízených k tomuto účelu, úřední jednání magistrátů a výkon kněžských kultů. Nic nebylo skryto. V těsném sousedství jednal senát v uzavřené budově – kurii. Na tvrdých lavicích zasedali důležití pánové ve svých purpurových tógách, pečlivě rozdělení podle hodností, promlouvající ke svým druhům, a to také dle služebního stáří. Zasedání se účastnili pouze senátoři; veřejnost byla vyloučena. Kurie se podobala uzavřenému pánskému klubu.

Bylo tudíž samozřejmé, že průběh často mnohahodinových debat tří set senátorů zůstával utajený. Spory zůstávaly věcí vnitřního kruhu a v souladu s pravidly republikánské politiky se nevynášely na veřejnost, na niž se senát obracel teprve s hotovým usnesením. Důvěrnost senátních zasedání tvořila základní pilíř politického systému. Senátorská úřednická nobilita se navenek prezentovala jako homogenní skupina se značnou vnitřní solidaritou, jakkoli mohla mezi jejími členy panovat rozdílná mínění. Rozpory v kurii byly v pořádku, pokud se z nich nic nevyneslo ven. Senátoři, kteří se proti tomuto základnímu pravidlu prohřešili, jako například bratři Tiberius a Gaius Gracchové v letech 133 a 123 před n. l., konsensus narušili, a byli proto svými stavovskými druhy vypuzeni.

Další typ „sezení“, jenž se v moderní době odehrává zpravidla spíše na nějakém tichém místěčku, se však v Římě odbýval zcela veřejně. Pouze skuteční boháči měli ve svých soukromých domech vodou splachované toalety. Kdo bydlel v činžovním domě (*insula*), používal kbelík, který stál v přízemí a vyprazdňoval se do veřejné kanalizace. V Pompejích prozrazovaly nápisy na zdech hněv mnoha majitelů domů nad fekáliemi, které procházející zanechali na jejich domech: CACATOR SIG VALEAS / VT TV HOC LOCVM TRASEA, napsal neznámý, který nebyl zrovna mistrem pravopisu a gramatiky: „Sráči, ať se ti vede dobře, když budeš procházet tímto místem.“

Hosté jednoho hostince zanechali na zdi pokoje následující sdělení: MIXIMVS IN LECTO FATEOR, PECCAVIMVS, HOSPES SI DICES QVARE, NVLLA MATELLA FVIT. „Vychcali jsme se do postele, přiznávám, zhřešili jsme. Ptáš se proč, hostinský? Protože tu nebyl žádný nočník.“

Na mnoha místech Říma a jiných měst se nacházely veřejné latríny. Bývalo v nich až osmdesát míst, ale žádné soukromí. Jako na neblaze proslulých „dvojitých toaletách“ při olympiádě v Soči zde nebyly žádné přepážky a rovněž se nepočítalo s oddělením obou pohlaví, což poskytovalo příležitost k nenucenému vtipkování. Příslušná zařízení se provozovala na soukromé bázi a hradila se ze vstupného a prodeje močůvky k hnojení, kterou císař Vespasianus s klidným svědomím zdanil, provázeje to slavným výrokem „peníze nesmrdí“, *pecunia non olet*. Existoval ostatně i přepych v podobě dřevěných nebo mramorových sedátek a v mnoha, ale zdaleka ne ve všech latrínách byly fekálie odváděny čistou vodou z vodovodů nebo užitkovou vodou z lázní do nejbližšího kanálu s odpadní vodou. Ve starší literatuře se objevuje nedoložené tvrzení, že uživatelé latrín se po vykonané „práci“ otřeli obecně užívaným nástrojem zvaným *xylospongium*, dřevěným kolíkem s připevněnou houbou, kterou následně pouze vymáchali ve vodě. Je možné, že *xylospongium* bylo pouze toaletním kartáčem.

Domus

Jestliže forum představovalo veřejný a kurie svého druhu poloveřejný prostor, pak by mohlo vzniknout domnění, že římský dům – tak jako řecký – byl místem výhradně pro soukromý život. To je však pravda jen částečná. Hranice mezi soukromým a širším poloveřejným prostorem procházela prostředkem obytného domu blahobytných Římanů (*domus*). Tato okolnost souvisela s další zvláštností římské společnosti. Na rozdíl od řecké *polis* byl občanský svazek římské republiky strukturován na základě vztahů mezi osobami, které nebyly

předmětem žádného zákona a pro cizince se jevily téměř neviditelné; jednalo se o blízké vztahy mezi těmi nahoře a těmi dole na jedné a vztahy mezi rovnými na druhé straně (s. 205).

Prosté občany spojoval s výše postavenými vztah vertikální solidarity, kterou Římané nazývali, *clientela*. Součástí patronátu, jež příslušníci elity vykonávali nad zbytkem obyvatel, bylo zastupování před soudem, *patrocinium*. Na oplátku patřilo k povinnostem klientů patronům pravidelně vypomáhat a konat u nich zdvořilostní návštěvy. Každý den ráno se odbývalo „pozdravení“, *salutatio*, v jeho soukromém domě. Pán domu přijal houf klientů v *tablinu*, které přiléhalo k centrálnímu vnitřnímu dvoru, jímž disponoval každý římský dům a který ležel v zadní části domu; tento dvůr se nazýval *atrium*. Za normálních okolností bylo *tablinum*, v němž se nacházel těžký, často z mramoru zhotovený psací stůl domácího pána, odděleno od *atria* závěsem, staženým na stranu, jakmile se klienti shromáždili ve vnitřním dvoře.

Do *atria* vstupovali návštěvníci chodbou zvanou *fauces*, jež spojovala vnitřní dvůr s domovními dveřmi. *Fauces* znamená doslova „hrdlo“; dlouhý, úzký koridor skutečně pohltil vstupující jako nějaký jícen. Kdo jím prošel, ocitl se do jisté míry v trávicím traktu domu, ale nikoli v soukromých místnostech rodiny. Jídelny (*triclinia*) a ložnice (*cubicula*) byly umístěny po obou stranách *atria*. Za *tablinem* se nacházela zahrada, obklopená později sloupovými síněmi a dalšími prostory. Ve velkých domech existovaly soukromé místnosti i v prvním patře, do nichž měla přístup jen rodina.

Soukromé a veřejné se prolínalo v římském *domus* nejen při ranním přijímání klientů. Do *tablina* uváděl pán domu také své politické souběžce, *amici*. *Amicus* byl vlastně „přítel“, ovšem přátelství přesahovalo ze soukromého daleko do veřejného okruhu. Přátelé, spojení společnými zájmy, bývali spojenci ve vysoce konkurenční římské politice. Kdo usiloval o nějaký úřad nebo chtěl dosáhnout něčeho jiného, shromáždil nejprve své přátele kolem velkého psacího stolu v *tablinu*. Po vykonané práci se odebrali ke společnému

stolování zpět do *triclinia*. Kolik se jen politických intrik upeklo za zdmi římského domu, kolik převratů v senátu se připravovalo v diskrétnosti domácího *tablina*!

Mnohá města v římském impériu byla jakýmisi malými Římy. To platilo především pro západní provincie, v nichž neexistovala před dobytím Římany žádná městská tradice. Ať se jednalo o Lyon, Trevír, Londýn či Sofii, každý, kdo náležel k tamní vyšší vrstvě, chtěl bydlet jako římský senátor. Jinak vypadaly věci dále na východě. V Řecku a Malé Asii, na Předním východě a v Egyptě existovala mnohem starší, hluboce zakořeněná městská kultura, která nepochybně přijímala italské podněty, ale v podstatě setrvala u svého svérázu.

Na příkladu města Dura-Európos na Eufratu, v Mezopotámii, na samém východním okraji římského světa, lze doložit, kolik prostoru pro vlastní specifika impérium nabízelo. Dura-Európos založil kolem roku 300 před n. l. panovník Seleukos I. Níkátór. Přibližně o dvě stě let později, na konci 2. století před n. l., dobyli město z východu postupující Parthové. A konečně roku 166 n. l. byla Dura-Európos římská, ale o dalších zhruba sto let později, v roce 256 n. l., město dobyli a posléze zničili Peršané. Po založení Seleukovci vypadala Dura-Európos tak jako všechna tehdejší řecká města: uprostřed agora, velký veřejný prostor, systém ulic protínajících se v pravém úhlu jako v dnešním Manhattanu, a mezi nimi bloková výstavba rodinných domů. Stejně, standardizované atriové domy mohly stát patrně i v Miletu či Halikarnássu.

Od počátku parthské nadvlády se toto schéma pomalu, ale jistě měnilo. Šachovnice bloků sice nadále existovala, ale veřejný prostor se pozvolna zaplňoval těsně na sebe nahloučenými obytnými domy. Jednotný charakter bloků, předpokládající jasný plánovitý postup, se s postupem doby vytrácel. Domy se dělily nebo byly propojeny proraženými zdmi, některé jejich majitelé strhli anebo jim dali novou podobu. Z jednoho papyru z Dura-Európos se dozvídáme o bratřích Níkánorovi, Antiochovi, Seleukovi a Démétriovi, kteří roku 88/89 n. l. zdědili po svém otci dvoupatrový dům a losem si jej

rozdělili na čtvrtiny. Každý bratr dostal prostor v přízemí a přiléhající místnosti nad ním.¹

Nevyhnutelným důsledkem byly přestavby, aby se objekty přizpůsobily novým potřebám. Velkorodina přebývala od té doby v domě, který měl z ulice několik vstupů. Každá dílčí rodina měla vlastní prostory, ale v jednom domě, který si zachoval svou jednotu. Různé části velkorodiny kontrolovaly odlišné vstupy do domu. Takové obytné struktury, v nichž vládlo zcela jiné chápání „soukromého“ a „veřejného“ než v Helladě a Římě, nacházejí archeologové nejen v Dura-Európos, ale všude na Předním východě, a to ze zcela odlišných epoch. Římské převzetí moci na Eufratu na tom nic nezměnilo.

Tvář měst se naproti tomu změnila zásadně. V posledním desetiletí 2. století n. l. ležela posádkou v důležité pohraniční pevnosti Dura-Európos kohorta římské armády. Vojáci, v celkovém počtu osmi tisíc, nepřišli zdaleka: z Palmýry, města v oáze uprostřed syrské pouště. Přesto představovali cizí těleso. Celá severní polovina Dura-Európos se změnila na kasárna, jsouc prohlášena za vyčleněný vojenský prostor. Nejen soukromé domy byly náhle nedosažitelné; také chrámy zmizely za vysokou zdí a mohlo se do nich vstupovat jen se zvláštním povolením. Dura-Európos se pro všechny stala zjevně posádkovým městem.

Vybudování posádkového města představovalo zajisté nejviditelnější znak toho, kdo je novým pánem místa a kdo rozhoduje o tom, kde a jak se bude stavět, a kdo tudíž disponuje, jak konstatoval sociolog Heinrich Popitz, „mocí stanovovat kritéria“ (*datensetzende Macht*). Z jeho hlediska se jedná o nejsubtilnější ze všech mocenských forem, jelikož stanovuje, jak lidé vnímají své okolí, kam mohou chodit a jaké cesty jsou pro ně uzavřeny, a to často aniž by si povšimli, jaké moci jsou takto vystaveni. Architektura je také důležitým prostředkem, jak věci a konání skrýt před pohledem veřejnosti, jak je „izolovat“, a tak zajistit soukromí, ba utajenost.

¹ Papyrus Dura, 19.

Závora dveří zapadla

K udržení cizinců vně, k ochránění soukromí před pohledy zvědavců a majetku před útokem zločinců nestačí navršit na sebe kameny a vystavět zdi. Kdo se chtěl pojistit proti možným nepříjemnostem, potřeboval dveře a bránu a k tomu možnost ochránit svou hotovost a tajné věci. To vše ale zachrání před nepovolanými jen tehdy, pokud do domu nebude moci vstoupit každý. K omezení vstupu slouží zámky, které je možné otevřít jen vhodným klíčem.

Již v Homérově Řecku bylo samozřejmostí uchovávat cenné předměty pod zámkem. Během dvacetileté nepřítomnosti putujícího hrdiny Odyssea je jeho manželka Pénélopé konfrontována se stále početnějším houfem nápadníků, jejichž trpělivost se rychle vytrácí. Proto připadne na myšlenku uspořádat pro muže soutěž ve střelbě lukem. Jelikož však dobře ví, že pouze Odysseus je schopen dotyčný luk vůbec natáhnout, stanoví sama sebe jako cenu pro toho, jemuž se podaří prostřelit šípem z tohoto luku otvory všech dvanácti seker.

Zbraň se nachází v pokladnici paláce, mezi všemi cennostmi, které Odysseus nahromadil na svých kořistnických a válečných výpravách. Aby se dostala dovnitř, musí Pénélopé nejprve odemknout dveře: „... vhodně zahnutý klíč pak do silné ruky si vzala, / krásný, tepaný z bronzu a s drždlem ze slonoviny. / V průvodu služebných žen pak kvapila do síně dole, / v nejzazší místnost, kde měl své poklady složený vládce, / hojné zlato a bronz i z železa výrobky pracné.“ Homér věnoval několik veršů i samotnému odemykání dveří: „Vzápětí odvázala tam od kruhu připjatý řemen, / vstrčila do dírký klíč a sunula závory nazpět, / opřena o dveře zvenčí. Hřmot zazněl, jako když venku / na pastvě zabučí býk. Tak zazněla hřmotně ta krásná / křídla, jež rozrazil klíč, a rychle se rozlétna před ní.“²

Zámek a klíč jsou předměty vysoké technické úrovně a zřejmý doklad, že ani na ostrově Ithaka se nežílo sto let za opicemi a že

² Homér, *Odysseia*, 21, 6–10 a 47–50.

Pojištěn proti všem nepříjemnostem: Caratullius zbohatl obchodem se zámky.
Jeho náhrobek se nachází ve francouzských Metách.
Zdroj: books.openedition.org.

tamní obyvatelé měli přístup k civilizaci a jejím výtvarným. Klíč je železný, nikoli dřevěný, a zdobený drážkami ze slonoviny. To je neklamné znamení, že Pénélope zde nemá v ruce pouhý nástroj, nýbrž symbol statusu, jehož hodnota nespočívá pouze v tom, že otevírá cestu k pokladům.

Mechanismus, jež Homér popisuje, byl primitivní, ale v antickém Řecku všeobecně rozšířený. Sestával z dřevěné závory, připevněné na vnitřní straně dveří. Pomocí řemenu nebo šňůry byla závora zvenčí nastavena do pozice „zavřeno“, a poté přivázána. Pokud bylo potřeba dveře opět otevřít, odstrčila se závora dlouhým, hákovitým předmětem, klíčem, nazpět, a dveře se rozletěly. Mechanismus nabízel relativně málo bezpečnosti, jelikož se dal otevřít libovolným hákem. Snad proto spoléhala Pénélope navíc na složitý uzel, který dokázala rozvázat jen ona.

Ale již ve staré Mezopotámii a Egyptě znali lidé účinnější zámky. Vyráběl se systém z uzavíracích čepů, které vlastní vahou zapadly do závory, zajistily ji a pouze přesně padnoucím klíčem je bylo možné posunout nahoru tak, že se dalo závorou pohnout. Zprvu byly klíče i zámky ze dřeva, později se stále více jejich součástí zhotovovalo z odolnějšího železa. Mimoto se čepové konstrukce stávaly stále složitějšími a klíče různorodějšími, takže mechanismus už nebylo možné tak snadno přelstít.

V římských dobách byly zámky, na rozdíl od Homérových časů, již dávno samozřejmostí. Přesto se lidé rádi na veřejnosti předváděli jako vlastníci cenných věcí, které musejí uchovávat pod zámkem. Bohatí Římané nosili klíče často na kroužku, což mělo kromě veřejné prezentace blahobytu tu nepopíratelnou výhodu, že tak mohli klíč jen těžko ztratit. Hlava významné rodiny nosila na znamení své důležitosti zlatý klíč na zlatém kroužku. Později se nošení kroužků s připevněnými klíči stalo módou i mezi ženami.

Výrobou a prodejem zámků si mohl člověk přijít k pěkným penězům. Obchodník Caratullius z Met je na svém náhrobním kameni zachycen v tunice a plášti a se dvěma řetězy s visacími zámky, jakož i jedním zámkem pod pravou paží a dalším na levé ruce. Jako kdyby